

Олеся БАРТАШУК

ВИКОРИСТАННЯ ШЕВЧЕНКОВОГО «КОБЗАРЯ» ПРИ ВИВЧЕННІ «ЕТНОЛОГІЇ» В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ УКРАЇНСЬКИХ ФІЛОЛОГІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).

Барташук О. Використання Шевченкового «Кобзаря» при вивченні «Етнології» в системі підготовки українських філологів; 8 стор.; кількість бібліографічних джерел – 14; мова – українська.

Анотація. У статті на прикладі викладання курсу «Етнології» в системі підготовки українських філологів у ХГПА (Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії) окреслено можливості використання поезій із Шевченкового «Кобзаря» з метою ілюстрації етнографічного матеріалу окремих тем.

Ключові слова: Шевченків «Кобзар», поетичний спадок, етнологія, етнографічний матеріал, студенти-філологи.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Творчий геній Т. Г. Шевченка, що має вихід у багатьох галузях національної культури, ґрунтувався на традиційній мистецькій допитливості, незвичайній любові до всього рідного, викоханій на національному ґрунті, високому рівні освіти та надзвичайній начитаності. В цілому, як зауважують науковці, його творчість вписувалася в концепцію ідей романтичного народництва, що домінували в колах гуманітарної інтелігенції першої половини XIX ст. і утверджували етнографічну концепцію літератури (пріоритет у ній народності, усної народної творчості), стимулювали пошук зацікавлень до етнокультури та долі її творців [10, с. 6], що надавало їй значного етнографізму та історизму.

І хоча задуми Т. Шевченка створити спеціальні праці з етнології та історії України (альбом гравюр «Живописна Україна») або написати окремих історичний твір не були реалізованими з різних причин (відсутність коштів та матеріальної підтримки впливових осіб, тривалий період заслання і, відповідно, мало часу, проведеного в Україні, рання смерть генія), але його збиральницька діяльність, вивчення і використання у творах етнографічних матеріалів становить на сьогодні для вітчизняної етнології значну наукову цінність. Малярські, прозові та поетичні твори Т. Шевченка насичені багатьма матеріалами з етнографії та історії традиційного українського сільського побуту і є «невичерпним і достовірним джерелом з етнографії українців, джерелом, що відбило і увічнило етнокультурну самобутність нації, закарбувавши в художні образи коди етнічності українства» [10, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широкий спектр етнокультурних явищ, відтворених у творчій спадщині митця, дозволяє розглядати її не лише як художньо-літературний набуток національної культури, але і як джерело для

етнографічного вивчення традиційного українського етносу.

Сучасна шевченкіана нагромадила значну кількість досліджень етнографічного контексту творчого спадку митця, що містить аналіз етнографічного матеріалу усєї творчості в цілому (О. Кравець, Г. Кожоляно, Г. Скрипник та ін.) [6; 4; 5], окремих малярських, прозових чи поетичних творів (В. Яременко та ін.) [14], архетипів, національно-культурних символів або обрядів у малярській, прозово-поетичній чи драматичній спадщині (Т. Даренська, В. Куєва, Т. Купцова, М. Мочульський, М. Шубравська та ін.) [3; 7; 8; 9; 13]. Досить значною є і хронологія досліджень: від розвідок сучасників поета – до сучасних ґрунтовних різносторонніх досліджень.

Науковці, аналізуючи народознавчий аспект творчості Т. Шевченка, послуговуються підходом, запропонованим ще у XIX ст. М. Сумцовим, розрізняючи у «народності» Шевченкової творчості, з одного боку – народність зовнішню (наслідок прямих запозичень поета з етнографічних реалій та джерел), а з іншого – «народність внутрішню, психологічно спадкову» [11, с. 214].

Формулювання мети дослідження. Використовуючи наявні дослідження етнографічної цінності творчості Т. Г. Шевченка в цілому, метою статті ми визначили з'ясування можливості використання конкретних поетичних творів, що увійшли до Шевченкового «Кобзаря», при викладанні «Етнології» в системі підготовки майбутніх вчителів української мови та літератури у ХГПА. Для реалізації мети прослідкуємо, як матеріал тем авторської програми з «Етнології» [1] можна проілюструвати етнографічними матеріалами із поезій Шевченкового «Кобзаря» (Донецьк, 2008) [12].

Виклад основного матеріалу. Уже перша тема програми з «Етнології» «Етнологія як наука, її місце в системі суспільно-гуманітарних дисциплін» передбачає визначення творів української літератури як одного із важливих джерел цієї дисципліни, а відповідно, українська література як

навчальний предмет віднесена до одних із найважливіших предметів для встановлення міждисциплінарних зв'язків етнології. Доцільність такого підходу очевидна та актуальна саме в системі підготовки майбутніх вчителів української мови та літератури, а творчість Т. Шевченка при визначенні як джерел етнографічного матеріалу, так і конкретних міжпредметних зв'язків етнології та української літератури буде презентована однією із перших. Зокрема, як засвідчує досвід, студенти-філологи, опираючись на шкільні знання поетичного спадку Т. Шевченка, досить легко встановлюють зв'язок таких тем програми з «Етнології» із конкретними творами з «Кобзаря»: «Громада та громадський побут» – «Гайдамаки» та «Перебендя»; «Народне звичаєве право» – «Катерина», «Лілея»; «Світоглядні уявлення. Демонологія» – «Тополя», «Русалка», «Відьма»; «Календарна обрядовість» – «На Великдень на соломі» тощо. Цілком зрозуміло, що завдання викладача полягає в тому, щоб розширити як перелік тем з «Етнології», які студенти-філологи зможуть проілюструвати Шевченковими поезіями, так і домогтися глибшого знайомства з самими поезіями, розвинути вміння знаходити етнографічний матеріал, інтерпретувати його і давати йому характеристику щодо історично-культурної динаміки та причин змін.

Досить ефективним буде звернення до творів Шевченкового «Кобзаря» при розгляді тем «Формування етнічної території України» та «Етнічний склад населення», оскільки сюжети багатьох поетичних творів ілюструють процеси етнічних взаємин в Україні Шевченкових часів, розкривають особливості процесів національної самоідентифікації, окреслюють риси української ментальності. Зокрема, варто наголосити на тому, що доба Шевченкової творчості припала на період згасання національного життя, на етап спогадів про славу козацьку минувшину на фоні «летаргійного сну» в умовах покріпачення безправного народу, що могло б приректи націю на розчинення в панівному етносі, культурну та релігійно-звичаєву асиміляцію і поступове зникнення з історичного канону. Саме тому такою важливою в тих умовах була поетично-афористична формула Шевченкової поезії «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм», що акумулювала концепцію наскрізної міжпоколінної тяглості етносу як однієї із найважливіших умов його існування та розвитку.

Поетична спадщина Шевченкового «Кобзаря» містить матеріал для трактування низки етнічних та етнополітичних процесів його доби, які не втратили своєї актуальності й досі. Зокрема, загрозливими формами руйнації етнокультурної цілісності, розмивання українського етносу на етапі перебування частини Українських земель у складі Російської імперії була масова русифікація освічених верств. А в інтерпретації Т. Шевченка не менш загрозливими для нації виступають наслідки

насиленницького рекрутування українських юнаків до московського війська та порушення принципів ендогамії, яка, як відомо, відіграє істотну роль у забезпеченні самовідтворення етносу, його історичного буття й перспективи. Саме тому в культурних традиціях багатьох етносів ще й до сьогодні існують заборони вступати у шлюбні взаємини з чужинцями, які можуть спричинитися до розмивання й асиміляції етносу.

При акцентуації цього питання студенти-філологи по-новому сприйматимуть поетичну формулу-табу, звернену до українських дівчат, «Кохайтесь, чорнобриві, та не з москалями...» («Катерина»), оскільки москалями за часів Шевченка називали як солдатів царської армії, так і представників російського етносу. Окрім того, що через ці слова автор передав принципи громадського права: засудження дошлюбних статевих стосунків, це ще й засторога етнічної асиміляції.

Серед символічних образів героїв і героїнь Т. Шевченка чимало асоціалізованих представників українства, яких денаціоналізували, вилучили з етносу в одному випадку, «поголивши лоби» і забравши в москалі, а в іншому – зробивши покритками – матерями байстрюків, суспільних маргіналів без роду і племені: «Дівчаток москалі украли / А хлопців в москалі забрали» («Зійшлись, побрались, поєднались...»).

На сторінках «Кобзаря» містяться інші етнографічні матеріали про громадське життя і звичаєве право українців, світоглядно-язичницькі аспекти народної духовності, анімістичну основу світогляду, ілюстрації широких етносоціальних реалій, зокрема конкретно-етнографічних явищ традиційного українського сільського етносу (обряди, звичаї, вірування, житло, одяг, назви танців, пісень, військових звань, посад тощо), та подаються узагальнені, емоційно забарвлені образи українського села.

Знайшли своє втілення в романтичних поезіях та поемах «Кобзаря» майже всі основні персонажі української демонології, найпоширеніші фольклорні анімістичні баладні сюжети, прикмети та віщування про заложних покійників, русалок (потерчат), упирів, відьом тощо: «Княжна», «Тополя», «Причинна», «Лілея», «Русалка» та ін. «...А над самою водою / Верба похилилась... // А на вітах гойдаються / Нехрещені діти // Як у полі на могилі / Вовкулак ночує // А сич в лісі та на стрісі // Недолу віщує / Як сон-трава при долині / Вночі розцвітає...» («Княжна»). На використання таких етнографічних замальовок варто орієнтувати студентів-філологів при підготовці до семінару із теми «Народна філософія і знання».

Достатню кількість етнографічних сюжетів із поезій «Кобзаря» студенти можуть віднайти й до семінарів з тем «Традиційна родинна обрядовість українців» та «Історична динаміка святкового календаря». Зокрема, у поемі «Наймичка» студенти-філологи ознайомляться з деталями етнографічно

достовірних описів елементів сватання, мають змогу розшифрувати символіку розмови старостів та визначити етапи перебігу традиційного українського весілля. Окрім того, Т. Шевченко, поруч із зовнішніми описами весільного обряду, розкриває соціальні функції весільної обрядовості, що слугувала традиційно-правовою нормою регламентації життя сільської громади, узвичаєною формою узаконення нових соціальних ролей її членів.

Широко представлена у творах «Кобзаря» весільна атрибутика: рушники, хустки, хліб: «...Рушники вже ткались / І хустина мережилась / Шовком вишивалась»; «Розпитали, порадилися / Та й за старостами пішов Марко. Вернулися / Люде з рушниками / З святим хлібом обміненим» («Наймичка»).

Варто акцентувати увагу студентів на достовірних і проникливих Шевченкових описах інших проявів родинного життя та розшифруванні родинного щастя традиційного українського суспільства. До прикладу, поет зауважує на важливості щирого кохання, коли «Нащо батько, мати / високі палати / коли нема серця з серцем розмовляти» («Гайдамаки»); ідеалізує національні прояви родинного життя, в яких відбиваються народні уявлення про гармонію людського співжиття, призначення людини: шлюб за взаємним коханням, подружню вірність, материнство як найвищу святість, особливу роль жінки у родині та вихованні дітей. Етнографічною точністю відзначаються й сюжети родин, хрестин та кумівства (кликані куми, колективне кумівство).

Сприяють розкриттю особливостей норм народної моралі описи надто суворих звичаїв покарання дівчат-покриток, за якими останніх «громадою з хати виганяли» за те, що «...не зуміла себе шанувати» («Катерина», «Капітанша», «Наймичка», «Відьма»). Ознак у творах Шевченка ці звичаї подані крізь призму не лише народної моралі, але й з

урахуванням соціально-політичного тла доби: тяжкої кріпосницької дійсності, безправного статусу українських селянок, наруги над ними з боку кріпосників-поміщиків та російського офіцера.

Інформативними в поезіях Шевченкового «Кобзаря» є також фрагменти описів календарної обрядовості: звичаї прикрашати хати «кличанням», посипати долівку зіллям, освячення житла «молебством», обдаровувати сиріт на Великдень, освячувати водоймища тощо.

Доцільно залучити твори із «Кобзаря» до пошуків описів характерних ознак української вдачі, де інформативними можуть бути зокрема й такі рядки: «Грапляється, часом / тихенько заплаче / та й то не від того, // Що серце болить: / що-небудь згадає, / що-небудь побачить... // Тай знову за працю // Отак треба жить!» («Гайдамаки»).

Висновки з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямку. Отож, проведене дослідження засвідчило, що твори із Шевченкового «Кобзаря» є досить репрезентативними щодо етнографічного матеріалу. В них прослідковуються народні основи творчості поета, нероздільний етнопсихологічний зв'язок з етнокультурною стихією та ментальністю народу. Достовірність етнографічних описів у Шевченкових поезіях узасаднена на принципових вимогах правдиво і всебічно вивчати народне життя, але при використанні на заняттях із етнології цей матеріал потребує наукової подачі: обов'язкового коментаря щодо локальної своєрідності етнографічного матеріалу, історичного часу зображених подій та явищ, їхньої етнокультурної динаміки та історичної діакронії.

Подальші дослідження можливостей використання творів Т. Г. Шевченка при вивченні етнології в системі підготовки українських філологів передбачають увагу до особливо багатих на етнографічний матеріал його драматичних, прозових та малярських творів.

Література

1. Барташук О.Ю. Етнологія : Програма нормативної навчальної дисципліни підготовки бакалаврів напряму 0203 «гуманітарні науки» спеціальності 6.020303 «Філологія. Українська мова та література». – Хмельницький : Інформаційно-видавничий центр ХГПА, 2012. – 9 с.
2. Борисенко В. Малярська спадщина Тараса Шевченка в контексті візуальної антропології / Валентина Борисенко // Народна творчість та етнологія. – 2013. – № 3.
3. Даренська Т.В. Український образ світу в ключових символах поетичної творчості Тараса Шевченка: Дис... канд. філос. наук: 09.00.12 / Тетяна Володимирівна Даренська. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Центр українознавства. – К., 2002. – 194 с.
4. Кожоляно Г. Тарас Шевченко – етнолог // Час [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chas.cv.ua/10_04/shev.html
5. Кожоляно Г. Тарас Шевченко та українська етнографія середини XIX століття / Георгій Кожоляно // Народна творчість та етнологія. – 2013. – № 5. – С.7-17.
6. Кравець О.М. Діяльність Т.Г.Шевченка в галузі етнографії. – К. : Вид-в о Академії наук Української РСР, 1961.
7. Куєвда В. Національні психотипи у творчості Шевченка / Володимир Куєвда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=55901
8. Купцова Т. Проблема архетипів як діалог культур в творчості Т. Г. Шевченка / Тетяна Анатоліївна Купцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eadnurt.diit.edu.ua:82/jspui/bitstream/123456789/972/1/statiaKupcova.pdf>

9. Мочульський М. Культ дерева й сокири в Шевченковій поезії // Україна. – 1930. – № 3–4. – С. 80–88.
10. Скрипник Г. Етнографічні аспекти творчості Тараса Шевченка / Ганна Скрипник // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – № 4. – С. 4–12.
11. Сумцов Н. Ф. О мотивах поэзии Т. Шевченко // Киевская старина. – 1898, т. II. – С. 214.
12. Шевченко Т. Г. Кобзар. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 480 с.
13. Шубравська М. Весільні обряди у творчості Т. Г. Шевченка. Гаптування рушників і сватання / М. Шубравська // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 2. – С. 42–49.
14. Яременко В. «І стала тьма...» Етнографізм і символіка Шевченкового твору «У Бога за дверима лежала сокира» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.univ.kiev.ua/pdfs/shevstud-16/17_Yaremenko_V.pdf

Алеся Барташук

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ «КОБЗАРЯ» Т.ШЕВЧЕНКА ПРИ ИЗУЧЕНИИ «ЭТНОЛОГИИ»
В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ УКРАИНСКИХ ФИЛОЛОГОВ**

Аннотация. В статье на примере преподавания курса «Этнологии» в системе подготовки украинских филологов в ХГПА (Хмельницкой гуманитарно-педагогической академии) определены возможности использования поэзий из «Кобзаря» Т. Шевченко для иллюстрации этнографического материала отдельных тем.

Ключевые слова: Шевченков «Кобзарь», поэтическое наследие, этнология, этнографический материал, студенты-филологи.

Olesya Bartashuk

**THE USAGE OF SHEVCHENKO'S "KOBZAR" FOR STUDYING "ETHNOLOGY"
IN SYSTEM OF PREPARATION OF UKRAINIAN PHILOLOGISTS**

Summary. The example of teaching of "Ethnology" course in the system of preparation of the Ukrainian philologists in KGPA (Khmelnitsky humanitarian pedagogical academy) possibilities of the use of poetries from Shevchenko's "Kobzar" are outlined in the article with the purpose of illustration of ethnographic material of separate themes.

Key words: Shevchenko's "Kobzar", poetic inheritance, ethnology, ethnographic material, students-philologists.

Стаття надійшла до редакції 03.02 2014 р.

Барташук Олеся Юрїївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.